SURXONDARYO VILOYATIDA MINTAQAVIY INKLYUZIV IQTISODIY O‘SISHNI STATISTIK BAHOLASH

Rahmonqulova Komila Muhammadi qizi
Termiz davlat universiteti

Abstract. *This study statistically assesses regional inclusive economic growth in Surkhandarya region during 2020–2025. Seven economic and social indicators were used for 14 districts and Termez city. The indicators were normalized using the Min–Max method, and their weights were determined using the CRITIC method. The composite index was used to assess regional trends and disparities and to develop practical recommendations.*

Keywords: *inclusive economic growth, regional development, composite index, CRITIC method, statistical assessment, Surkhandarya region.*

Annotatsiya*. Ushbu tezisda Surxondaryo viloyatida mintaqaviy inklyuziv iqtisodiy o‘sish 2020–2025-yillar ma’lumotlari asosida statistik baholangan. Tahlilda 14 ta tuman va Termiz shahri bo‘yicha yettita iqtisodiy-ijtimoiy ko‘rsatkichdan foydalanilgan. Ko‘rsatkichlar Min–Max usulida normallashtirilib, vaznlari CRITIC usulida aniqlangan. Integral indeks asosida hududlar dinamikasi va ular o‘rtasidagi tafovutlar baholangan hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar*. inklyuziv iqtisodiy o‘sish, mintaqaviy rivojlanish, integral indeks, CRITIC usuli, statistik baholash, Surxondaryo viloyati.*

Аннотация*. В статье проведена статистическая оценка регионального инклюзивного экономического роста в Сурхандарьинской области за 2020–2025 годы. Использованы семь экономических и социальных показателей по 14 районам и городу Термезу. Показатели нормализованы методом Min–Max, а их веса определены методом CRITIC. На основе интегрального индекса оценены динамика развития территорий и различия между ними, разработаны практические рекомендации.*

Ключевые слова: *инклюзивный экономический рост, региональное развитие, интегральный индекс, метод CRITIC, статистическая оценка, Сурхандарьинская область.*

Kirish

Iqtisodiy o‘sishni faqat ishlab chiqarish va daromadlarning ortishi bilan baholash yetarli emas. O‘sish natijalaridan aholining keng qatlamlari foydalanishi, bandlik imkoniyatlari hamda ta’lim, sog‘liqni saqlash va moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi ham muhimdir. Shu sababli inklyuziv o‘sishni baholashda iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlarni birgalikda tahlil qilish zarur [1; 2].

Tadqiqotning maqsadi Surxondaryo viloyati hududlarida inklyuziv iqtisodiy o‘sishni statistik baholash, hududiy tafovutlarni aniqlash va tegishli takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining SIAT rasmiy bazasidagi 2020–2025-yillar ma’lumotlaridan foydalanildi [3]. Ma’lumotlar 14 ta tuman va Termiz shahrini qamrab olib, jami 90 ta kuzatuvni tashkil etdi.

Baholash uchun aholi jon boshiga bozor va moliya xizmatlari, har 1 000 aholiga yangi tashkil etilgan korxonalar soni, ishsizlik darajasi, o‘rtacha oylik ish haqi, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari bo‘yicha yettita ko‘rsatkich tanlandi.

Ko‘rsatkichlar Min–Max usulida normallashtirildi. Ijobiy ko‘rsatkichlar uchun:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{j\,min}}{X_{j\,max} - X_{j\,min}}$$

Ishsizlik darajasi salbiy ko‘rsatkich bo‘lgani sababli teskari formula qo‘llanildi:

$$Z_{ij} = \frac{X_{j\,max} - X_{ij}}{X_{j\,max} - X_{j\,min}}$$

Ko‘rsatkichlarning vaznlari ularning o‘zgaruvchanligi va o‘zaro korrelyatsiyasini hisobga oluvchi CRITIC usuli yordamida aniqlandi [4]. Integral inklyuziv o‘sish indeksi quyidagicha hisoblandi:

$$IGI_i = \sum_{j=1}^{m} \omega_j Z_{ij}$$

Bu yerda ω_j — ko‘rsatkich vazni, Z_{ij} — normallashtirilgan qiymat.

Natijalar va muhokama

CRITIC usuli bo‘yicha hisob-kitoblarda ishsizlik darajasi 0,3460, yangi tashkil etilgan korxonalar soni esa 0,2247 vaznga ega bo‘ldi.

1-jadval

Integral indeksni hisoblashda ko‘rsatkichlar vazni

Ko‘rsatkich	Vazn
Bozor xizmatlari	0,0652
Moliya xizmatlari	0,0881
Yangi tashkil etilgan korxonalar	0,2247
Ishsizlik darajasi	0,3460
O‘rtacha oylik ish haqi	0,1123
Ta’lim xizmatlari	0,0802
Sog‘liqni saqlash xizmatlari	0,0835
Jami	1,0000

Manba: muallifning SIAT ma’lumotlari asosidagi hisob-kitoblari.

Ishsizlik ko‘rsatkichining yuqori vazni uning tanlangan ma’lumotlar to‘plamidagi o‘zgaruvchanligi va boshqa ko‘rsatkichlar bilan bog‘liqligini aks ettiradi. Bu vaznni ishsizlikning barcha sharoitlarda mutlaq ustun iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligi sifatida talqin qilish mumkin emas.

Hududlar bo‘yicha o‘rtacha integral indeks 2020-yildagi 0,1086 dan 2025-yilda 0,4765 gacha oshdi.

2-jadval

O‘rtacha integral indeks dinamikasi

Yil	O‘rtacha IGI
2020	0,1086
2021	0,2059
2022	0,2276
2023	0,3131
2024	0,3918
2025	0,4765

Manba: muallif hisob-kitoblari.

Natijalar tanlangan ko‘rsatkichlar bo‘yicha integral indeksning o‘sish tendensiyasini ko‘rsatadi. Biroq indeksning oshishi barcha ko‘rsatkichlar bir xil darajada yaxshilanganini anglatmaydi. Shu sababli uni tarkibiy ko‘rsatkichlar bilan birgalikda tahlil qilish lozim.

3-jadval

Hududlarning o‘rtacha IGI bo‘yicha reytingi, 2020–2025-yillar

O‘rin	Hudud	O‘rtacha IGI
1	Termiz shahri	0,6447
2	Termiz tumani	0,3764
3	Denov tumani	0,2810
4	Jarqo‘rg‘on tumani	0,2793
5	Qiziriq tumani	0,2731
6	Sherobod tumani	0,2687

7	Qumqo‘rg‘on tumani	0,2647
8	Angor tumani	0,2560
9	Boysun tumani	0,2504
10	Sho‘rchi tumani	0,2475
11	Bandixon tumani	0,2472
12	Muzrabot tumani	0,2409
13	Sariosiyo tumani	0,2351
14	Uzun tumani	0,2283
15	Oltinsoy tumani	0,2157

Manba: muallif hisob-kitoblari.

Eng yuqori o‘rtacha indeks Termiz shahrida — 0,6447, eng past ko‘rsatkich esa Oltinsoy tumanida — 0,2157 qayd etildi. Bu tanlangan iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha hududlar o‘rtasida tafovutlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Indeksi nisbatan past hududlarda bandlik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ta’lim, sog‘liqni saqlash hamda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash maqsadga muvofiq. Raqamli iqtisodiyot sharoitida internet infratuzilmasi, elektron xizmatlar va raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish ham hududiy imkoniyatlarni kengaytirishi mumkin. Ushbu omillarning ta’sirini baholash uchun kelgusidagi tahlillarga raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlarini kiritish lozim.

Yillar bo‘yicha indekslarni to‘g‘ri taqqoslash uchun normallashtirish chegaralari barcha yillarda bir xil asosda belgilanishi zarur [5].

Xulosa

Tadqiqotda Surxondaryo viloyatining 14 ta tumani va Termiz shahrida inklyuziv iqtisodiy o‘sish yettita ko‘rsatkich asosida baholandi. Hududlar bo‘yicha o‘rtacha integral indeks 2020-yildagi 0,1086 dan 2025-yilda 0,4765 gacha oshdi. Shu bilan birga, hududlar o‘rtasida farqlar mavjud.

Natijalardan kelib chiqib, indeksi past hududlarda bandlik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda indeks tarkibiy ko‘rsatkichlarini muntazam kuzatib borish taklif etiladi. Kelgusida kambag‘allik, daromadlar tengsizligi va raqamli xizmatlardan foydalanish ko‘rsatkichlarini kiritish baholash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McKinley T. Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress. — Asian Development Bank, 2010.

2. Klasen S. Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals. — Asian Development Bank, 2010.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. SIAT — rasmiy statistika ma’lumotlari bazasi [Elektron resurs]. — URL: https://siat.stat.uz/.

4. Diakoulaki D., Mavrotas G., Papayannakis L. Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method // Computers & Operations Research. — 1995. — Vol. 22, № 7. — P. 763–770. — DOI: https://doi.org/10.1016/0305-0548(94)00059-H.

5. OECD, European Union, European Commission, Joint Research Centre. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. — OECD Publishing, 2008. — DOI: https://doi.org/10.1787/9789264043466-en.